

URAL BATIR DESTANINDA SÖZ TEKRARLARI

Doç.Dr. Suzan Tokatlı
Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
suzant@erciyes.edu.tr

تكرار الكلمات في اسطورة اورال باتر

الباحثة: سوزان توكاتلي

الاعادات (التكرار) ، عنصر من عناصر اللغة يستخدم بهدف تقوية واثراء المعنى واسطورة هي ايضا من الاعادات (التكرار) وهي غنية خاصة بالتثنية . في هذه الكتابة URAL BATIR سنقدم مجاميع التثنية وتقيم على شكل مجاميع URAL BATIR اي في اسطورة

Özet

Tekrarlar, anlamı kuvvetlendirmek, ifadeyi zenginleştirmek amacıyla kullanılan dil unsurlarıdır. Ural Batır destanı da tekrarlar, özellikle de ikilemeler açısından zengindir. Bu yazıda, Ural Batır destanındaki ikilemeler gruplandırılarak verilecek ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekrar, ikileme, aralıklı ikileme, destan.

Abstract

Word repeating is language items used for strengthen the meaning and riching the expression. By this view, Ural Batır epic is a good example for word repeating units. In this paper, Ural Batır epic's word repeating has been presented by classification.

Key Words: Repeating, a pair words, a pair words by space, epic.

1. Giriş

Destanlar, bir milletin kültürünü, inançlarını, hayat felsefesini ve şeklini en iyi yansıtan eserlerdir.

Başkurt halk destanı Ural Batır, kahramanlık destanlarının en önemlilerinden biridir. 1910 yılında Muhammetşa Burangalov tarafından derlenen destan, ilk olarak Ehnef Harisov ile Beyazit Bikbay tarafından neşre hazırlanmış ve 1968 yılında Ağizil dergisinin 8. sayısında yayınlanmıştır. Türkiye’de de Başkurtça metin ve Türkiye Türkçesine aktarılmış olarak Metin Ergun ve Gaynislam İbrahimov tarafından 1996 yılında Türksoy Yayınları arasında yayınlanmıştır. Manzum olarak yazılan ve mitolojik bir destan olan Ural Batır’da insanlık adına iyilik teması işlenmektedir.¹

Destanlar, tekrarların en çok kullanıldığı eserlerdir. Destan dilinin etkili ve çekici olmasının yanında verilen mesajların akılda kalıcı olmasında da tekrarların

¹ Çalışmamızda, bu eser esas alınmıştır.

rolü büyüktür. Tekrarlar², Türkçenin eski dönemlerinden başlayarak günümüze kadar çeşitli eserlerde sıkça başvurulan, dilin vazgeçilmez, renkli, ahenk unsurlarıdır.

En çok kullanılan tekrarlardan olan ikilemeler, Hatiboğlu'na göre "Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması veya anlam gücü sağlamak için yaratılan bir psikoloji ve müzik olayıdır. Türkçede ikileme, şiire, düzyazıya, anlam, aydınlık katan, güzellik, ahenk sağlayan ve ancak başarılı ozanlarca, yazarlarca sezilmiş bir sırdır."³

Mehmet Ali Ağakay ise ikilemeyi "Türkçede birçok kelime çiftlerinin yan yana kullanılması şeklindeki olay, ne hendiadyoin, gibi bir söz sanatı, ne de atıf-ı tefsirî gibi çoğu aynı kavramı ayrı kelimelerle yinelemekten ibaret bir üslup gösterişidir. Türkçedeki olay, çoğu yeni bir kavram anlatmak veya belli bir kavrama değişik bir renk vermek üzere birbirine koşulan iki kelimededen tek bir kuruluş, temelli, anlamca bağımsız bir kuruluş türetmek yolunda bir yapı (teşkil) yöntemidir." şeklinde tanımlar.⁴

Ural Batır destanında, sestem cümleye kadar çeşitli tekrar türleri kullanılmıştır. Eserin hem destan hem de manzum olması tekrarların kullanımına iyi bir zemin hazırlamış, böylece oldukça ahenkli bir şiir diline sahip olmasını sağlamıştır.

2. İsim Kök veya Gövdelerinden Kurulan İkilemeler

2.1. Yansımalarından Kurulan İkilemeler

2.1.1. Aynı Yansımalarından Kurulan İkilemeler: sır sır (cik cik) 30/11, şıbir şıbir (şıpır şıpır) 48/3.

2.1.1.1. Aynı Yansımalarından Kurulan İkilemeler: sır sıw (hüngür hüngür) 88/22,

246/7, şaw şıw (gürültü patırtı) 80/16, (hay küy) 172/11, şıp şım (sessiz ıssız) 90/11.

2.2. Ünlemlerle Kurulan İkilemeler

2.2.1. Aynı Ünlemlerden Kurulan İkilemeler: ah vah 306/3, ay hay 92/10.

2.3. İsimlerden Kurulan İkilemeler

2.3.1. Aynı İsimlerle Kurulan İkilemeler

berem berem (birer birer) 324/22, bıwın bıwın (nesilden nesile) 138/10, 350/7, (parça parça) 274/9, (boy boy) 310/20, (kuşaklar boyunca) 312/1, öyör öyör (grup grup) 48/1, sak sak (zar zor) 248/3, taw taw (dağ dağ "dağ gibi") 60/24, uram uram (saf saf) 72/9, yem yem (ışıl ışıl) 190/28.

2.3.2. Aynı İsimlerle Kurulan İkilemeler

alan yolan (sağ sol) 234/4, ata ese (ana baba) 306/7, ata eseler (ana babalar) 72/24, ay yıl 58/7, 348/14, büre harık (kurt koyun) 60/8, deyew mazar (dev falan) 206/8, deyew yen (dev cin) 190/1, deyew yender (dev cinler) 276/2, irzer kızzar (erkekler kızlar) 72/8, keşe mazar (insanoğlu) 16/7, koyon dawıl (kasırga fırtına)

² Osman Nedim Tuna, "Türkçede Tekrarlar I" TDED., C.III, No. 3-4, İstanbul 1949, s. 429-447.; "Türkçede Tekrarlar II, TDED., C.IV, no. 1, İstanbul 1950, s. 39-81.

³ Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, TDK. Yay., Ankara 1981, s. 9, 11.

⁴ Mehmet Ali Ağakay, "Türkçede Kelime Koşmaları" TDAY. Belleten 1954, TDK. Yay., Ankara 1988, s. 98.

236/9, koza kozağıy (kayın kaynana) 320/22, oñkar şoñkar (alt üst) 292/11, taw urman (dağ orman) 318/12.

2.3.3. Eş ya da Yakın Anımlı Kelimelerle Kurulan İkillemeler

almaş tilmeş (sıra sıra, sırayla) 38/14, 40/5, 220/17, batır alp (kahraman bahadır) 206/2, donya mazar (mal mülk) 18/7, höyek hayak (kemik ilik) 312/28, ınıy meryen (inci mercan) 110/11, 114/23, ir arıslan (er arslan) 328/14, ip hip (az biraz) 172/8, ir yeget (er yiğit) 218/24, 26, 342/13, ir yegetter (er yiğitler) 70/7, kart korolar (kart kocalar) 86/25, kaşık ayak (kap kacak) 18/8, kıran yaran (akran yaran) 250/19, kız kırkın (kız kadın) 68/1, koş kort (kuş kurt) 242/3, 322/5, taw taş (dağ taş) 124/10, 186/15, tigez yakşı (doğru düzgün) 76/21, uypat saya (vadi kaya) 106/6, ülen zat (ad zat) 294/10, yel dawıldar (yel fırtınalar) 164/18, yürme yürme (için için) 196/2.

2.4. Ayrı Sayı İsimleriyle Kurulan İkillemeler

ike ös (iki üç) 46/22.

2.5. m'li İkillemeler

az maz (az az) 120/7, 172/8, az mazlap (az az) 320/6.

2.6. Yönelmeli İkillemeler

2.6.1. Aynı Kelimelerle Kurulan Yönelmeli İkillemeler

ber berene (birbirine) 320/20, kıliska kılıs (kılıca kılıç) 258/14, kurkıwıma kurkıwıñ (korkuma korkun) 174/16, yakşılıkka yakşılık (iyiliğe iyilik) 60/15, 116/20.

2.6.2. Ayrı Kelimelerle Kurulan Yönelmeli İkillemeler

ata eseñe (ana babana) 56/20-21, balahına kartına (gencine yaşlısına) 272/15, kaya tawğa (kayaya dağa) 276/27, ber berehene (birbirine) 286/22, koş kortka (kuş kurda) 44/7, tire yakka (sağa sola) 190/12, 304/12, tire yağına (sağ soluna) 106/12, ünñden halğa (sağdan sola) 182/22, yakşılıkka yamanlık (iyiliğe kötülük) 120/21.

2.7. Bulunmalı İkillemeler

2.7.1. Ayrı Kelimelerle Kurulan Bulunmalı İkillemeler

awırılıkta tarlıkta (zorlukta darlıkta) 186/17, tire yakta (sağda solda) 236/19.

2.8. Çıkmalı İkillemeler

2.8.1. Aynı Kelimelerle Kurulan Çıkmalı İkillemeler

berzen ber (kön) (birden bir (günlerden bir gün) 22/23, 162/7, 210/20, 226/9, 256/3, elek elekten (ilk ilkten"çok eskiden") 190/8, ikewzen ikew (ikiden iki (ikisi birlikte) 16/23.

2.8.2. Ayrı Kelimelerle Kurulan Çıkmalı İkillemeler

awırırw sırxawzan (ağrı hastalıktan) 324/24, awırtırnıw hızlawzan (sakatlık sızılardan) 304/25, ir yegetten (er yiğitten) 186/13, tawzan taştan (dağdan taştan) 186/12.

2.9. İyelikli İkillemeler

2.9.1. Eş ya da Yakın Anımlı Kelimelerle Kurulan İyelikli İkillemeler

bala bawırım (yavru bağırim) 52/3, tös başıñ (kılığın kıyafetin) 74/4, 178/27, koşo korto (kuşu kurdu) 84/22, kös xeldere (güç kuvvetleri) 238/26.

2.9.2. Ayrı Kelimelerle Kurulan İyelikli İkillemeler

atam esem (babam annem) 296/8, ata esehe (ata anası) 74/13, ayağı kulu (ayağı kolu) 180/21, ayız bite (ağız yüzü) 62/27, ber bere (bir biri, ayrı ayrı) 348/22, erehe vağı (irisi ufağı) 124/24, eyek bite (çenesi yüzü) 194/27, kul ayağı (eli ayağı) 62/25, oso başı (ucu başı) 38/24, oso sige (ucu başı) 116/17, site töbö (kıyısı köşesi) 190/21, teş tırnağı (dişi tırnağı) 28/14, yeşe kartı (genci yaşlısı) 320/23, yözö başı (yüzü başı) 130/25, yözö tösö (yüzü eli) 64/2.

2.10. Yükleli İkilemeler

2.10.1. Eş ya da Yakın Anamlı Kelimelerle Kurulan Yükleli İkilemeler

beren bere (biri birini) 216/11, ber berene (birbirini) 172/17, 218/20, 320/20, hal ehwelen (hal ahvalini) 72/26, ir attı (eri erkeği) 66/22, katın kızzı (kadını kızı) 66/22, koş kortto (kuş kurdu) 44/4, koş korttarzı (kuş kurtları) 338/4, mır mazarzı (bör böceği) 50/26, tös başın (üstünü başını) 144/10, 11, tösön başın (üstünü başını) 192/9, yörek bawırın (yüreğini bağrını) 324/23.

2.10.2. Ayrı Kelimelerle Kurulan Yükleli İkilemeler

ayak kulın (ayağını kolunu) 24/19, baş yörekte (baş yüreği) 20/16, deyew yılandı (devi yılanı) 320/13, kul ayağın (kolunu ayağını) 66/24, küzen başın (gözünü başını) 72/19, tire yağı (sağı solu) 172/16, 21, utın hıwın (ateşini suyunu) 138/20, yaman yakşını (iyiyi kötüyü) 184/8, yeş karttı (genci ihtiyarı) 66/23, yeşen kartın (gencini yaşlısını) 262/27, yılan yawızdı (yılan çıyanı) 134/6.

3. İsim Tamlaması Şeklinde Kurulan İkilemeler

3.1. Aynı Kelimelerle Kurulan İsim Tamlaması Şeklindeki İkilemeler

hılıwdarziñ hılıwı (güzellerin güzeli) 160/4, yamandarziñ yamanı (kötülerin kötüsü) 30/17.

3.1.2. Tamlayanı İkileme Olan İsim Tamlaması Şeklindeki İkilemeler

ajdahı yılan ile (ejderha yılan ülkesi) 164/13, irle bise ikewhe (karı koca ikisi) 20/8, irle bisele ikewhe (karı koca ikisi) 18/27, koş korttoñ başın (kuş kurdun başını) 30/12, tölkö tawık barıhın (tilki tavuk hepsini) 60/9, yen deyewzeñ barıhın (cin devlerin hepsini) 188/5, yılan sayandıñ yöregen (yılan çıyanın yüreğini) 322/2-3.

3.1.3. Tamlayanın Bir Unsuru İkileme Olan İsim Tamlaması Şeklindeki

İkilemeler

ağay ene ekewzeñ kılanişın (ağabey kardeş ikisinin tarzlarını) 220/15, ata ese yer hıwı (ata ana yer suyu"yurdu") 16/20.

4. Sıfat Tamlaması Şeklinde Kurulan İkilemeler

4.1. Yalın Sıfat Tamlaması Şeklindeki İkilemeler

vak vak küllek, haz (küçük küçük gölcük, bataklık) 36/17.

4.2. Ek Almış Sıfat Tamlaması Şeklindeki İkilemeler

bulat almas kılısım (polat elmas kılıcı) 236/22, dürt biş deyewze (dört beş devi) 254/24, tipheñ tuğay ülenen (kır kıraç otunu) 160/2, törköm törköm kızzarzi (grup grup kızları) 158/18, uyım uyım külderzeñ (oyuk oyuk göllerin) 326/14, ürkes ürkes kayahı (sivri sivri kayası) 190/3.

5. Bazı Yapım Ekleriyle Kurulan İkilemeler (+IAp, +IIk, +II, +tAy,,+n)

az azlap (az az) 24/24, 32/12, tire yaklap (sağını solunu) 240/2, allı artlı (ard arda) 72/7, irle bisele (karı koca) 28/27, isenlek hawlık (esenlik sağlık"hal hatır") 178/21, kayğı etlek (kayğı ıztırıp) 60/5, 60/21, kön tönön (gündüz geceleyin" gece gündüz") 58/7, kuy harıktay (koç koyun gibi) 188/7.

6. Fiil Kök veya Gövdelerinden Kurulan İkilemeler

6.1. Zarf-Fiillerden Kurulan İkilemeler

6.1.1. Aynı Zarf-Fiillerden Kurulan İkilemeler

bara bara (gide gide) 320/6.

6.1.2. Ayrı Zarf-Fiillerden Kurulan İkilemeler

aldap yoldap (aldatıp kandırıp), aňğarmastan nitmesten (birden beklenilmeden) 164/20, alyıp kañgırıp (yorgun argın) 314/15, bara tora (vara dura"zamanla, bir süre sonra") 18/23, 108/22, sakırıp yalbarıp (çağırıp yalvarıp) 306/4, tora bara (dura vara"zamanla") 18/1, 340/12, uylap nitep (düşünüp taşınıp) 82/15, uylamastan nitmesten (düşünmeden taşınmadan) 118/15, uynap kölöp

(oynayıp gülüp) 178/12, yağlap sikelep (toplanıp örülüp) 196/3, uynap kölüşöp (oynayıp gülüşüp) 310/21.

7. Sıfat-Fiillerle Kurulan İkillemeler

7.1. Ayrı Sıfat-Fiillerle Kurulan İkillemeler

barğan yörögen (gezdiğim yürüdüğüm) 206/9, kalğan boskan (kalan kurtulan) 324/13, kaskan boskan (kaçan saklanan) 36/2, 102/21, 294/12.

7.1.2. Bir Unsuru Zarf-Fiil Olan Sıfat-Fiillerle Kurulan İkillemeler

tıwıp üsken yerenen (doğup büyüdüğü yerinden) 144/4.

8. İsim-Fiillerle Kurulan İkillemeler

8.1. Ayrı İsim-Fiillerle Kurulan İkillemeler

awırıw hızlaw (ağrı sızı) 18/11, 66/20, ilaw hıktaw (ağlama sızlama) 60/18.

9. Bazı Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Kurulan İkillemeler (-lk, -ln, -ko)

uyın kölkö (oyun eğlence) 60/4, 244/21, yarık mazar (yarık delik) 172/26.

10. Çekimli Fiillerle Kurulan İkillemeler

10.1. Ayrı Çekimli Fiillerle Kurulan İkillemeler

xayran iter uylatır (şaşırtır düşündürür) 234/11-12, hıw tulkınır kaynaşır (su dalgalanır kaynaşır) 236/15, kösön bötör kalırhın (gücün bitir kalırsın) 314/10, sara taphın terelthen (çare bulsun diriltsin) 268/27, turaklağan ontağan (doğramış, parçalamış), ulı yette, at mende (oğlu büyüdü at bindi) 266/10, Uralım kitte yuğaldı (Uralım gitti yok oldu) 266/8, kızarıñğan, bürtengen (kızarmış, bozarmış), kiskırınğan, yekergen (bağırılmış, çağırılmış) 90/19-20, min horanım birmene (ben istedim vermedi) 112/10.

10.2. Çekimli Fiille Zarf-Fiilden Kurulan İkillemeler

barı hıktap ilağan (hepsi hıçkırıp ağlamış) 326/6, teneñ serep kurt aşar (vücudun çürüyüp kurt yer) 314/12, yonsop yata yenegez (yorulup yatıyor canınız) 268/9, başın sey nep aşığan (başını çiğneyip yemiş) 20/1, yozroklap hukkan (yumruklayıp vurmuş) 240/18, ülterep kan koymağan (öldürüp kan dökmemiş) 224/12, yatıp yoklağan (yatıp uyumuş) 144/21.

İkillemeye şekil olarak benzemese de aynı kökten gelen bir isimle bir fiilden oluşan tekrarlar da esere bir ses özelliği katmıştır.

aw awla- (av avlamak) 22/25, botak bota- (budak budamak) 40/14, hüz höyle- (söz söylemek) 84/17, imsek im- (emzik emmek) 40/10, kük kükre- (gök gürmek) 232/2, telek tele- (dilek dilemek) 334/15.⁵

11. Aralıklı İkillemeler

Ural Batır destanında sıkça yer alan, Hatiboğlu'nun aralıklı ikileme, ayrı ikileme⁶ ve Ağakay'ın birleşik koşmalar "tek kelime yerine kelime takımı kullanılmış koşmalar, açtırma kutuyu söyletme kötüyü, ak köpek kara köpek vb."⁷ adını verdikleri yapılar da ikilemelerin etkisiyle, onlara paralel olarak ortaya çıkmışlardır. Bazen eş ya da yakın anlamlı, bazen de zıt anlamlı kelime veya kelime gruplarının oluşturdukları, bazıları kalıplaşmış, bazıları da kalıplaşmamış yapılarıdır.⁸

⁵ Hanifi Vural, "Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004, TDK. Yay., Ankara 2004, s. 3093; Hüseyin Yıldız, Divân-ı Hikmet'te İkillemeler Üzerine", Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, C.1, Sayı 1, Bahar, Ankara 2011, s. 43.

⁶ Vecihe Hatiboğlu, age., s. 23-26.

⁷ Mehmet Ali Ağakay, agm., s. 99.

⁸ Kerime Üstünova, "Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkillemeler", *Dil Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 21-27.

11.1. Bağlaçlarla Kurulan Aralıklı İkilemeler

Anlamı pekiştirmek için “ve, de, ya....ya” bağlaçlarıyla aynı, ayrı ve zıt anlamlı kelimelerden kurulan ikilemelerdir.

11.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler

yeget te yeget ikenheñ (yiğit de yiğitmişsin (yiğitlerin yiğidiymişsin)) 104/2, seynegen de seynegen (çiğnemiş de çiğnemiş) 108/12.

11.1.2. Ayrı Kelimenin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler

işetep te kürep te (işitip de görüp de)/ gürendege ülek te (mezardaki ölünün de)/ añağanın beleheñ (anladığını bilirsin) 84/23, işetep te kürep te (işitip de görüp de)/ nise yıldar yöröp te (nice yıllar yürüyüp de)/ his ber yerze küremenem (hiçbir yerde görmedim) 86/4, işetep te kürep te (işitip de görüp de)/ his berewze tapmanım (hiç kimseye rastlamadım) 114/27, tip, batşa la, barı la/ mıskıl itep kuyğan, ti (deyip padişah da hepsi de/ hakaret etmişler, de) 92/11-12, hayıskan da kozğun da (saksağan da kuzgun da) 188/26, deyewen de Zerkumdı la (devini de Zerkum'u da)/ bıwın bıwın turanım (parça parça doğradım) 278/8-9, şaltırap ta ağa la üzenden (şarıldayıp da akıyor da vadiden) 346/23, harayına kilges te (sarayına gelince de)/ küz adlımda kürges te (göz önümde görünce de)/ küñelemde arbanıñ (gönlümü etkiledin) 228/7-9, kayza ğına barhañ da (nereye gitsen de)/ kemde gene kürheñ de (kimi görsen de)/ berehe üzen baş tiye (birisi kendini baş demekte) 180/12-14, bını batşa ye üze (bunu padişahın ya kendisi)/ ye bulmaha min yotam (ya olmazsa ben yutayım) 126/9-10, tire yağı bar kız za (sağı solu hep kızlar da)/ haray aldı bar yer ze (saray önünde her yer de)/ şul hılıwzan yem alğan (bu güzelden güzelliğimi almış) 170/7-8.

11.1.3. Zıt Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler

bezzeñ ilde bar keşe le (bizim elde bütün insanlar)/ ölkene yene yeşe le (ihtiyarı da genci de) 142/5-6, kız za hılıw bulğanğa (kız da güzel olunca)/ yegette le höygenge (yiğiti de sevince)/ Şülgen şuğa mawıǵıp (Şülgen buna sevinip)/ bil sarayğa yotolğan (bu saraya yutulmuş) 162/2-4, yerze baskan hiwzan da (yeri basan sudan da)/ kük kaplağan uttan da (gök kaplayan ateşten de)/ ber ze kurkıp turmağan (hiç de korkmamış) 256/15-16.

12. Sorulu İkilemeler

12.1. Ayrı Kelimelerle Kurulan Sorulu İkilemeler

bolot miken, taw miken (bulut mudur, dağ mıdır?) 148/25, deyewme hin, yenme hin (dev misin, cin misin?) 194/2, oyalıpmı, kurkıpmı (utanıp mı korkup mu?) 64/18, alıştanmı, tartıştanmı (güreşle mi, savaşla mı?) 92/3, yeskenepme, hizepme (koklayıp mı sezip mi?) 128/23, höyleşken huñ höyöpmö (söyleştikten sonra sevip mi?)/ elle Ural kilepme (yoksa Ural gelip mi?)/ karañǵınan sıǵarziñ (karanlıktan çıkardın) 228/16-18, miñe kulın bererme (bana elini verir mi?)/ üze höyöp kilerme (kendisi sevip gelir mi?)/ tip küñelem yelkettem (deyip gönlümden geçirdim) 228/24-26, mine yoklay tipmeler (beni uyuyor deyip mi?)/ elle onotopmolor (yoksa unutup mudur?) 266/3-4, ısınlap ta bilepme (gerçekten de bilerek mi?)/ yen asiwzan kurkıpmı (can açısından korkarak mı?)/ hin teleñe kilgeyneñ (sen dile gelmişin) 212/3-5.

12.2. Aynı Kelimelerle Kurulan Sorulu İkilemeler

batırlıǵın haylapmı (bahadırılığını seçip mi?)/ matırlıǵın haylapmı (güzelliğini seçip mi?) 236/1.

13. Fiillerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

13.1. Aynı Fiillerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

kız haylanıñ buy kuzım (kız seçtin kabul ettim)
at haylanıñ yay kuzım (at seçtin izin verdim) 290/13-14.

kön huğışkan, ti,⁹ Ural (gündüz savaşmış, de, Ural)
tön huğışkan, ti, Ural (gece savaşmış, de, Ural) 258/8-9.

atañ yakın haklaybız (babanın hakkını koruyunuz)
eseñ xeteren haklaybız (ananın hatırını koruyunuz) 264/6-7.

kız telehe kız birep (kız dilese kız verip)
mal telehe mal birep (mal dilese mal verip)
ul yegette arbahak (o yiğidi etkilesek) 156/ 14-15,18.

utka töşhe, yanmastay (ateşe düşse yanmayan)
hıwğa töşhe, batmastay (suya düşse batmayan) 186/9-10.

ay tartkandar, ti, bılar (ay (boyu) çekmişler, de, bunlar)
yıl tartkandar ti, bılar (yıl (boyu) çekmişler, de, bunlar) 238/ 23-24.

ir böthe le il bötmes (er bitse de il bitmez) 138/14.

taş irehe le iremes (taş erise de erimez) 296/22.

13.2. Ayrı Fiillerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

bar balakay, kayt bala (var, yavrucak, dön, evlat) 264/16, arı barma, kayt
kire (ileriye gitme, dön geri) 70/12.

13.3. Eş ya da Yakın Anımlı Fiillerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

unda barğas höylerheñ (oraya varınca söylersin)
üz telegeñ eyterheñ (öz dileğini söylersin) 202/23-24.

Ural bını işitkes (Ural bunu işitince)
aptırağan, tañ kalğan (şaşırmiş, hayret etmiş) 204/17-18.

huğışkandar, ti, bılar (savaşmışlar, de, bunlar)
alışkandar, ti, bılar (vuruşmuşlar, de, bunlar) 258/15-16.

atam hüzen totmanıñ (babamın sözünü tutmadın)
esem hüzen yokmanıñ (anamın sözünü dinlemedin) 292/4-5.

inde nizen örkeheñ (şimdi neden ürküyorsun)
kan esewzen kurkahıñ (kan içmekten korkuyorsun?) 26/17-18.

aptırağan, alyığan (usanmış, bıkmış) 108/26.

Homay belges hiskengen (Huma bilince kuşkulanmış)
Homay bınan şiklengen (Huma bundan şüphelenmiş) 248/27-28.

14. İsimlerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

⁹ Ali Akar, “-Gan Eki”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004, TDK. Yay., Ankara 2004, s. 90-94.; Habibe Yazıcı Ersoy, “Başkurt Türkçesindeki –Gan,ti/-A ti Yapısı Üzerine”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004, TDK. Yay., Ankara 2004, s.1087-1098.

14.1. Aynı İsmın Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkillemeler

kükte tıwıp kükte üsken (gökte doğup gökte büyüyen)
akboz tolpar bireyim (akboz tolparı vereyim) 186/19, 26.

utğa karşı ut bulır (ateşe karşı ateş olur)
hiwğa karşı hiw bulır (suya karşı su olur) 188/4.

hay yeğetem yeğetem (vay yiğitim yiğitim) 206/1.

ay Uralım Uralım 332/6.

yuk, yuk tenrem tegel hin (yok, yok Tanrım değilsin) 128/25.

hineñ kaytkan harayıñ (senin döndüğün sarayın)
mineñ kaytır harayım (menim dönecek sarayım) 204/21-22 (Bu örnek, aynı kelimenin tekrarıyla iyelik grubu yapısında bir aralıklı ikileme oluşturmuştur.)

eyereneñ kaşı altın (eyerinin kaşı altın)
yügeneneñ başı altın (dizgininin başı altın) 232/16-17.

ey hez kandar kan iken (ey siz kanlar kanmışsınız) 266/28.

batşa kızı höyzö bit (padişah kızı (padişahın kızı) sevdi artık)
batşa keyewe buldı bit (padişah güveyi oldu artık) 78/19-20.

ber izgelek it, yeget (bir iyilik yap, yiğit).
miñe yarzım it, yeget (bana yardım et, yiğit) 114/9-10.

keşe, keşe tegendeñ (insan, insan dediğinin)
batırılığın hizzem min (yiğitliğini sezdim ben) 310/11-12.

men talparğa hin balam (bin toplara sen oğlum)
ataña yuldaş bul balam (babana yoldaş ol oğlum) 274/18-19.

Ural yulı beyek taw (Ural yolu büyük dağ)
Ural güre danlı taw (Ural kabri şanlı dağ) 336/9-10.

hiñe tiñdeş bulır kız (sana denk olur kız)
batırğa ese bulır kız (bahadıra ana olur kız) 138/27-28.

14.2. Eş ya da Yakın Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkillemeler

bar ataña yuldaş bul (git babana yoldaş ol)
yawğa sabır kuldaş bul (savaşa girip yandaş ol) 280/27-28.

ayzan tıwğan bala inim (aydan doğan çocuktum)
esem höygen dana inim (anamın sevdiği yavruydum) 282/17-18.

kayğı bastı yözönö (kaygı bastı yüzünü)
miñder bastı bitene (benler bastı betini) 282/21-22.

olpatlanıp, mahayıp (büyüklenip, gururlanıp)
kepereygen teneñde (kibirlenen vücudunu) 298/8-9.

kamsılap ta hukkılap (kamçılıyıp, vurup)
yöröhö le hüz eytmey (gezse de ses çıkarmadan)
tel de kibirzata almay (dil bile oynatmadan)
torğan xalıka barğan (duran halka varmış) 72/12-15.

tilberlekte, tizlekte (çeviklikte, tezlikte)
köslölökte, zurlıқта (güçlülükte, büyüklükte)
tüzemlekte, haklıқта (dayanıklıkta, ihtiyatta)
hizgerlekte, köndöz ze (uyanıklıkta, gündüz de) 26/19-22.

aslık, tarlık kürhem de (açlık, kıtlık görsem de) 48/18.

terelete, haw köyge (canlı, sağ olsa da) 68/7.

üze yeşey tarlıқта (özü yaşıyor darlıқта)
gümere üte zarlıқта (ömrü geçiyor ıztırapta) 144/8-9.

deyewlerge karşı ul (devlere karşı o)
hanlı huğış, yaw askan (kanlı vuruş, savaş açmış) 256/20-21.

bik yüpetlep, olpatlap (pek azizleyip, hürmetleyip)
tak yanına ultırtkan (taht yanına oturmuş) 158/8-9.

bıl donyala ülmeske (bu dünyada ölmezlik)
kara yerge kermeske (kara yere girmezlik)
mineñ ilde bulmağan (benim yurdumda olmamış) 182/9-11.

miñe yuldaş bulırzay (bana yoldaş olacak)
yawza korzaş bulırzay (savaşta arkadaş olacak)
bülek bir, tip horayım (hediye ver diye soruyorum) 186/4-6.

yalkın sırmay alğan, ti (ateş sarıp almış, de)
ut esende kalğan, ti (ateş içinde kalmış de) 246/16-17.

yeget, batır ikenheñ (yiğit, kahramanmışsın) 104/3.

14.3. Zıt Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler
utka karşı hıw bulır ul (ateşe karşı su olur o) 218/28.

yakşınan eskene hıw bulır (iyiden içtiği su olur)
yamandan eskene ıw bulır (kötüden içtiği zehir olur) 220/10-11.

yerze hıw menen kaplarğa (yeri su ile kaplamaya)
kükte ut menen yalmarğa (göğü ateşle dağlamaya)
bar deyewge boyorğan (bütün devlere buyurmuş) 254/28, 256/1-2.

keşege doşman deyewze (insana düşman devi)
üzeñe duş haylanıñ (kendine dost seçtin) 302/3-4.

doşmanğa taş yörekle (düşmana taş yürekli)
dusına aş yörekle (dostuna iyi yürekli) 312/7.

kızın külge haldıra (kızını göle attırır)
iren utğa yandıra (erkeğini ateşe yandırır) 68/8-9.

Şülgen bulğan oloho (Şülgen imiş büyüğü)
Ural bulğan kesehe (Ural imiş küçüğü) 18/3-4.

köslö köshözzö yeygen (güçlünün güçsüzü yediği)
yolanı biz özeyek (adeti biz öğrenelim) 44/10-11.

ay kitken ti, yıl kitken (ay geçmiş, de, yıl geçmiş) 144/18.

veyge eşele ös halmay (yaz sıcağında üstünü çıkarmadan)
ıraşkıla tun keymey (kış soğuşunda kürk giymeden) 28/4-5.

köndöz yerge nur hibem (gündüz yere nur saçarım)
kisen ayğa nur birem (geceleyn aya nur veririm) 56/11-12.

hulğa kitew Uralğa (solâ gitmek Ural'a)
uñğa kitew Şülgen'ge (sağa gitmek Şülgen'e)
şibağalı yul bulğan (kura yolu olmuş) 62/4-6.

keşelerge tön ine (insanlara gece idi)
hiñe yaktı kön ine (sana aydınlık gün idi) 300/28-29.

15. Sıfatlarla Kurulan Aralıklı İkillemeler

15.1. Aynı Sıfatların Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkillemeler

ay hılıw kız, hılıw kız (ey güzel kız, güzel kız) 202/14.

dürt yağınan dürt kolo (dört yanından dört köle)
texetene kütergen (tahtını kaldırmış) 76/14-15.

bir başınan ut seste (bir başından ateş saçtı)
bir başınan iw seste (bir başından zehir saçtı) 278/25-26

bıl kart menen bıl karsık (bu atayla bu ana) 16/18.

küp hıwzarzı kisken, ti (çok suları geçmiş, de)
küp tawzarzı aşkan, ti (çok dağları aşmış, de) 62/16-17.

arabızza yaman uy (aramızda kötü düşünce)
kanğa batır yaman tuy (kana batar kötü düşün) 226/17-18.

küp yerzerze ütken, ti (çok yerleri geçmiş, de)
küp yen alıp, şatlanıp (çok can alıp, şatlanıp)
awzan bılar kaytkan, ti (avdan bunlar dönmüş, de) 52/17-19.

ber yılğanın sitende (bir ırmağın yakasında)

ber zur ağas töbönde (bir büyük ağaç dibinde) 58/10-11.

15.2. Ayrı Sıfatların Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler

ağam kitte hul yakka (ağabeyim gitti sol yana)
min taypılıp uñ yakka (ben gittim sağ yana) 212/20-21.

Ural küngen uñ yakka (Ural razı olmuş sağ tarafa)

Şülgen kitken hul yakka (Şülgen gitmiş sol tarafa) 62/12-13.

16. Zamirlerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

16.1. Aynı Zamirlerin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler

berebez tayak totayık (birimiz dayak turalım)

berebez Akbuz meneyek (birimiz Akboz ata binelim) 222/23-24.

üz yarağım küreyem (kendi çareme bakayım)

üz yulımda bulayım (kendi yolumda gideyim) 228/5-6.

hin atañdan kot yıyğan (sen babandan kut alan)

hin eseñden höt imgen (sen anandan süt emen) 264/8-9.

miñe höyle serene (bana söyle sırrını)

miñe eyt hin barını (bana söyle sen hepsini) 110/23-24.

berge kitken ti, bılar (birlikte gitmiş, de, bunlar)

küp yer ütken, ti, bılar (çok yer geçmiş, de, bunlar) 122/14-15.

kaynıhı tamır aşıp (kimisi damar yiyip)

kaynıhı ülen yemşep (kimisi ot yiyip) 44/17-18.

bınıhı harayğa barır, tip (bu saraya gider deyip)

bınıhı korbanğa bulır, tip (bu kurban olur deyip)

kol haylawın bötken, ti (kul seçimini bitirmiş, de) 82/6-8.

berehe arıslan menem tip (birisi arslana bineyim deyip)

berehe şonkar söyem tip (birisi doğan uçurayım deyip) 20/24-25.

16.2. Ayrı Zamirlerin Tekrarıyla Kurulan Aralıklı İkilemeler

ularğa ortak bala hin (onlara ortak çocuksun)

bizge dana bala hin (bizlere şan çocuksun) 264/10-11.

ul ber aldı, min aldım (o bir vurdu, ben vurdum) 278/27.

hezzeñ şatlık mineke (sizin şatlığınız benimki)

mineñ şatlık hezzeke (benim şatlığım sizinki) 136/12-13.

dürtehen haylap aldılar (dördünü seçip aldılar)

bişehen hıwğa haldılar (beşini suya attılar) 68/17-18.

biş il barın beldem min (beş yurt varlığını bildim ben)

berehende üzem tıwzım (birisinde kendim doğdum)

ikehen yöröp kürzem min (ikisini gezip gördüm ben) 180/7-9.

berehe üzen baş tiye (birisi kendini baş, demekte)

ikensehe baş eye (ikincisi baş eǵmekte) 180/14-15.

17. Zarflarla Kurulan Aralıklı İkilemeler

Ural uñǵa kitken huñ (Ural saǵa gittikten sonra)
ozon yulǵa töşken huñ (uzun yola düştükten sonra)
küp hıwzarzı kisken, ti (çok suları geçmiş, de) 62/14-16.

yemde kayzan ezlerbez (yiyeyeǵi nereden buluruz)
hıwzı kayzan eserbez (suyu nereden içeriz) 48/14-15.

gümerem buşka uza tip (ömrüm boşa geçiyor deyip)
yarım buşka tuza tip (yarım boşa tozuyor deyip)
his ber yılǵa akmağa (hiçbir nehir akmasa) 48/5-7.

kozgono kilde şaw menen (kuzgunu geldi gürültüyle)
awızı tulı hıw menen (aǵzı dolu su ile) 270/10-11.

yeget küzeñ as inde (yiǵit gözünü aç şimdi)
eyter hüzeñ eyt inde (söyler sözünü söyle şimdi) 194/23-24.

18. Cümlelerle Kurulan Aralıklı İkilemeler

ay, aykaşa ti bılar (vay, vuruşuyor, de, bunlar)
hay saykaşa ti bılar (hay, çaykalanıyor, de, bunlar) 106/22-23.

miñe bülek kerekmey (bana hediye gerekmez)
miñe haray kerekmey (bana saray gerekmez) 110/25-26.

kükke mener baskışız (göǵe çıkar merdivensiz)
yerze asır askışıs (yeri açar anahtarsız) 220/8-9.

kanlı yerge kilgenheñ (kanlı yere gelmişsin)
yawız ilge kilgenheñ (kötü ele gelmişsin) 70/11-12.

kanhıraǵan iken bıl (kana susamış bu)
yenheregen iken bıl (cana susamış bu) 92/16-17.

ay aykaşkan, ti, Şülgen (ay (boyu) uğraşmış, de, Şülgen)
yıl aykaşkan, ti, Şülgen (yıl (boyu) uğraşmış, de, Şülgen) 240/8-9.

atañ hiñe kot birgen (baban sana kut vermiş)
eseñ hiñe höt birgen (anan sana süt vermiş) 312/4-5.

hiñe ipteş ir bulır (sana arkadaş er olur)
miñe höygen yar bulır (beni seven yar olur) 236/4-5.

koldar kulın sisegez (kölelerin kolunu çözün)
kızzar kulın sisegez (kızların kolunu çözün) 90/16-17.

teleheñ koş bulırhiñ (dilesen kuş olursun)
teleheñ kız bulırhiñ (dilesen kız olursun) 202/25-26.

Sonuç: Eserdeki ikilemeler, Türkiye Türkçesindeki ikilemelerden çok farklı değildir. Çoğunlukla aralarındaki zorunlu sıra devam etmiştir. Kelime çiftleri arasında, genellikle başta ya da sonda veya hem başta hem de sonda ses tekrarı vardır. Ayrıca az hecelinin önce gelmesi katın kızı (kadın kızı) 66/22, batır alp (kahraman bahadır) 206/2, kul ayağın (kol ayağını)66/24 ikilemesinin ayak kulın (ayağını kolunu) 24/19) olarak iki şekilde de geçmesi, eşit heceli olanlarda ünlüyle başlayanın önce gelmesi kaşık ayak (kapacak) 18/8, kayğı etlek (kayğı ıztırap) 60/5, olumlunun olumsuzdan önce gelmesi yaman yakşını (iyi kötüyü) 184/8, temel kavramın yardımcı kavramdan önce gelmesi kaya tawğa (kaya dağa) 276/27, hareketin ilk evresinin son evresinden önce gelmesi tora bara (dura vara (zamanla) 18/1 ikilemesinin bara tora (vara dura) 18/23 şeklinde de geçmesi gibi kuralların dışına çıkan örnekler de vardır. Destanda şep şere (çırıl çıplak) 72/5, kap kara 96/19 gibi benzer hece ilavesiyle pekiştirilmiş sıfatların yanında, sıfat tamlaması şeklinde, eş ya da yakın anlamlı kelimelerden birinin tamlayan diğerinin tamlanan olarak kullanıldığı pekiştirilmiş sıfatlarda da ikilemeler çok kullanılmıştır. ir at (er erkek), ir yeget (er yiğit), ir yegetter (er yiğitler), kart korolar (kart kocalar) gibi.¹⁰ Türkiye Türkçesinden farklı olarak, pekiştirilmiş zarflarda da ikileme hatta üçlemeler kullanılmıştır. Elek elekten (önce önceden) çok eskiden)190/8, berzen ber (birden bir) kön (günlerden bir gün) 22/23, boron boron borondan (önce önce önceden(öncelerin öncesinden) 16/6 gibi. İkilemeler, hangi esere veya lehçeye ait olursa olsun, bir eserin sözvarlığı içinde çok önemli ve etkili kullanıldığı görülmektedir. Bu eserin Başkurt Türkçesine ait olması da ayrıca önemlidir.

Kaynakça

- Ağakay, Mehmet Ali ; “Türkçede Kelime Koşmaları” TDAY. Belleten 1954, TDK. Yay., Ankara 1988, s. 98.
- Akar, Ali ; “-Gan Eki”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004, TDK. Yay., Ankara 2004, s. 90-94.
- Ergun, Metin, İbrahimov, Gaynislam ; *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Türksoy Yay., No. 5, Ankara 1996.
- Ersoy , Habibe Yazıcı; “Başkurt Türkçesindeki –Gan,ti/-A ti Yapısı Üzerine”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004, TDK. Yay., Ankara 2004, s.1087-1098.
- Hatiboğlu, Vecihe ; *Türk Dilinde İkileme*, TDK. Yay., Ankara 1981, s. 9, 11.
- Tuna, Osman Nedim ; “Türkçede Tekrarlar I” TDED., C.III, No. 3-4, İstanbul 1949, s. 429-447.; “Türkçede Tekrarlar II, TDED., C.IV, no. 1, İstanbul 1950, s. 39-81.
- Üstünova, Kerime ; “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, Dil Yazıları, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 21-27.
-; *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*, Alfa Yay., İstanbul 1998, s. 146-147.
- Yıldız, Hüseyin; “Divân-ı Hikmet’te İkilemeler Üzerine”, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, C.1, Sayı. 1, Bahar, Ankara 2011, s. 41-46.
- Vural, Hanifi; “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004, TDK. Yay., Ankara 2004, s. 3093.

¹⁰ Kerime Üstünova, *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*, Alfa Yay., İstanbul 1998, s. 146-147.